

ЧИ ОМИНЕ КОРОНАВІРУСНА КРИЗА НАН УКРАЇНИ?

СЛОВО ДЛЯ НЕБАЙДУЖИХ ДО МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ

Шановне товариство!

В Україні – карантин. Є вільний час (хоч я щоденно буваю в ГАО НАН України, де тепер тут малолюдно і тихо). Є можливість подумати про те, що відбувається у світі та навколо нас. До мене на фоні такого умовного спокою приходить усвідомлення, як швидко змінюється світ і виникає одвічне запитання, що нас очікує в майбутньому. Не буду наразі торкатися глобальних проблем людства, а хочу тільки висловити деякі думки про наукову сферу України та її флагмана – Національну академію.

«Навіщо Україні потрібно розвивати свою науку?» – це стаття академіка НАН України **Володимира Семиноженка** в газеті «День» від 7 лютого 2020 року, в якій наведені переконливі аргументи на користь розвитку науки в незалежній державі. Я можу тільки додати: «Якщо суспільство прагне успішного майбутнього, йому необхідні перспективні технології, які може забезпечити тільки власна наука та відповідна інноваційна політика держави».

На жаль, за останні десятиліття ця теза не стала дороговказом для очільників нашої держави. Про негаразди у науковій сфері ви всі добре знаєте. І все-таки про один із них я ще раз хочу нагадати (він був оприлюднений мною на зустрічі з п'ятим Президентом України **Петром Порошенко**): «В Україні сьогодні відсутня належна пошана до тих, хто створює і реалізує проекти майбутнього, – а це наука, освіта та культура. Незаможна (і навіть бідна) людина може бути науковцем (і так зараз є) тільки тому, що мріє про вдосконалення нашого життя. А ось коли вона усвідомлює, що стає об'єктом зневаги, то, принижена і ображена, вже не здатна висувати нові ідеї та вирішувати фундаментальні проблеми».

Та і сьогодні в словах та діях шостого Президента України **Володимира Зеленського** зовсім не відчувається розуміння необхідності науки і технологій для розвитку економіки та подолання коронавірусної кризи в Україні. Я й В. Зеленському писав листи з конкретними пропозиціями, отримував ввічливі відповіді від Офісу Президента..., а дій не побачив.

Все вищезгадане відноситься до наукової сфери України взагалі.

А що ж із НАН України? Чи оміне її посткоронавірусна криза? Думаю, що ні. Ця думка обумовлена зовнішніми та внутрішніми чинниками. Перші зрозумілі: науково-технічна сфера ніколи не входила до числа пріоритетів розвитку незалежної України. Другі більш дивні, як для дослідницької інституції: це стійкий консерватизм системи НАН України. В цьому я неодноразово переконувався, зокрема маючи гіркий досвід спілкування з колегами та очільниками НАН України напередодні проведення за-

планованих на квітень цього року загальних зборів НАН України та виборів її керівного складу. Про це я висловлювався ще у 2012 році на симпозиумі з наукознавства. Наведу ще раз основні тези:

1. Основні принципи формування Академії наук України, запропоновані **В.І. Вернадським**, були єдино правильними та надзвичайно актуальними для України на початку ХХ ст.

2. Академія наук України намагалася їх реалізувати в своїй діяльності, у тому числі сприяла розвитку продуктивних сил держави та її технологічного рівня, особливо у 60–70 рр. ХХ ст.

3. Водночас із плином часу наукова система України взагалі і Академія наук України зокрема повинні були еволюційно (а не революційно) удосконалювати свою структуру, підвищувати рівень наукових досліджень відповідно до стану економіки держави та світових наукових стандартів. На жаль, цей процес то розпочинався, то знову затихав.

4. Сьогодні наука в Україні не визнається «державно важливою справою» (за В.І. Вернадським).

Отже, я вважав і вважаю, що в системі НАН України потрібні зміни, а саме:

- більша відкритість при прийнятті рішень та розподілі фінансування,
- підвищена вимогливість до результативності наукової праці,
- послідовна ліквідація неефективних установ тощо.

Про місію НАН України я говорив на засіданні Ініціативної академічної групи «Наука та Інновації» (ІАГ «Н&І»), створеної спільно Відділенням фізики і астрономії НАН України і Українським міжнародним комітетом з питань науки і культури при НАН України як громадської ініціативи небайдужих науковців, які прагнуть зробити свій внесок у розвиток наукової сфери України. ІАГ «Н&І» готувала та подавала пропозиції до Уряду та Верховної Ради України (деякі з них були прийняті), до Стратегії розвитку науки (академіку **А.Г. Загородньому**), до Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» (академіку **В.П. Горбуліну**), а також про можливі зміни в Статуті НАН України до Статутної комісії НАН України.

Кожна людина сприймає ту чи іншу пропозицію через складний спектр власних поглядів та уявлень. Тому я розумію, що все сказане мною було та є лише відображенням моїх суб'єктивних вражень щодо місії НАН України та виборів її президента (з моїми думками на цю тему можна познайомитися на сайті ГАО НАН України). Я завжди прагнув дотримуватися поради **А. Айнштайна**: «Навіть якщо я вважаю думку іншого помилковою, я повинен подумати про її причину заради того, щоб зрозуміти».

Отже, у підсумку «маємо те, що маємо». Загальні збори НАН України скоріш за все відбудуться восени цього року. Маємо час обговорити програми кандидатів на посаду президента НАН України та попрацювати над можливими змінами у системі академії, зокрема і над змінами в Статуті НАН України. Це вкрай необхідно, щоб зняти напругу у науковому співтоваристві та не допустити подальшого приниження ролі НАН України у житті нашої держави. Було б добре навіть підготувати окремі поради новообраному президенту НАН України, щоб допомогти йому на перших порах здійснити правильні кроки з оптимізації діяльності академії. Попереду нас усіх чекає ще багато роботи. Я передбачаю типову реакцію на це звернення всіх тих, хто шукатиме в ньому якісь таємні умисли, або хто в усьому сумнівається. Для таких я нагадаю китайську мудрість: «Тим, хто звик за кожним кроком боязко оглядатися, не вдасться пройти навіть короткий шлях».

У цьому випуску журналу ми розпочинаємо дискусію на актуальну тему про стан та перспективи наукової сфе-

ри України. Розпочинаємо з проблеми розвитку наукових досліджень у вищій школі України, яка розглядалася на зібранні дискусійного клубу «Елітарна світлиця». Гість «Світлиці» кандидат технічних наук **Сергій Порев**, завідувач лабораторії Інститут магнетизму НАН України та МОН України, який має досвід викладання в НТУУ «Київський політехнічний інститут», представив для друку статтю «Деформації та невикористані можливості університетської науки в Україні». Стаття була направлена на рецензування. Три рецензенти по-різному оцінили статтю (наводимо повністю рецензії та відповіді автора на зауваження рецензентів). Враховуючи критичні зауваження рецензентів щодо назви статті, мною було запропоновано її змінити. Оскільки тема наболіла і вимагає вкрай необхідного обговорення, я прийняв рішення (за згодою автора і рецензентів) опублікувати ці матеріали в журналі «Світогляд» та запросити всіх небайдужих до дискусії. ■

З повагою,

Ярослав Яцків, 7 травня 2020 р.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Шановний Ярославе Степановичу!

Прочитала Вашого листа і дізналася чимало цікавих речей, про які навіть не підозрювала. Зокрема про те, що Вас зарахували в Академії до «п'ятої колони», і про те, що в Президії НАН України відбуваються зараз дискусії. Ви цілковито маєте рацію: Президія досить закрита і, на жаль, якоїсь серйозної дискусії щодо майбутнього Академії, яка б виходила з Президії, я не пригадую. А наразі дуже важливо і конче необхідно в теперішній ситуації серйозно і без прикрас говорити, що відбувається в Академії і куди вона йде. Зазвичай ми чуємо переважно високі слова про перемоги української науки, а коли йдеться про недоліки, то вони найчастіше зводяться до недостатнього фінансування. Я вже більше десяти років постійно буваю на загальних зборах НАН України і знаю напам'ять, про що і в якому порядку буде говоритися.

Наука в Україні фінансується жалюгідно – це правда. Але водночас існують проблеми і в самій Академії, і варто б серйозно говорити про них, бо ці проблеми не косметичні, а фундаментальні. Йдеться про структуру, функції, способи фінансування науки в Академії, про пріоритети, науковий рівень співробітників і оплату їхньої праці. Дуже жаль, що карантин затримав проведення загальних зборів. Ще пару місяців тому здавалося, що наукова спільнота в Академії готова розпочати серйозні дискусії, однак зараз все затихло. Більше того, до сьогодні не оприлюднені виборчі програми кандидатів у президенти НАН України. Відносна користь карантину полягає хіба в тому, що він наблизив українське суспільство (і сподіваюся, уряд) до розуміння, що без розвиненої науки не можна забезпечити ні нормального життя, ні оборони, ні виживання. Водночас ситуація навколо наукових розробок, пов'язаних з COVID-19, продемонструвала, що в суспільстві і в державних керівників панує досить обмежене розуміння науки і її механізмів. Те, що наука і її капітал напрацьовуються роками, що потрібні серйозні колективи, серйозне фінансування і послідовна напружена робота, щоб наука стала ефективною, мало хто розуміє в Україні.

Взагалі-то Ваш лист ще раз нагадав мені, якою консервативною і нетворчою стала наша Академія. Репутація її

залишається низькою в суспільстві, а уряд її не цінує. Ми перебуваємо в Академії, немов у капсулі, вірячи в нашу важливість. Це образливо і несправедливо. Однак Академія дає для цього підстави. Колись її називали «останнім заповідником Союзу». І в цьому є сенс. Я згодна з Вами, що структура діяльності Академії, яка була в радянські часи, мусить кардинально змінитися зараз, стати динамічнішою й ефективнішою. Можливо, потрібно значно скоротити її, об'єднати інститути, запровадити конкурсну і контрактну основу, організувати передові динамічні лабораторії, які могли б ефективно включатися в розробку актуальних напрямків і де співробітники мали б достойну платню, щоб не виїздити за кордон. Варто, здається, усвідомити, що такої «машини», як наша Академія, Україна просто «не потягне»: немає коштів.

Перепрошую, я дивлюся на все трохи збоку, маючи обмаль інформації. Але я знаю, що відбувається в моєму інституті, а через нього уявляю і цілу систему. Звичайно, є прогресивніші і консервативніші інститути. В консервативніших важко робити якісь зміни. Існує інерція у виборі наукових тем, бракує серйозних дискусій, недостатнє знання «західної» науки і способів її організації. Багато в чому подібна ситуація характерна для всієї Академії, як видно з Вашого дотепного й мудрого листа. Імовірно, що фізики бачать все значно виразніше, ніж гуманітарії.

Добре було б небайдужим людям об'єднатися і публічно висловити своє занепокоєння долею НАН України. Адже ми всі не лише пов'язані з нею, але багато хто з нас віддав їй все життя. І та тиша, яка оточує майбутні вибори, вже виглядає загрозливою. Тим більше, що в суспільстві, у масмедіях, серед наукової спільноти немає особливого інтересу до долі Академії наук. Наче всі про неї забули або вже похоронили її. І це лякає. Перепрошую за цей не надто оптимістичний лист.

Зичу Вам успіхів! А все-таки вона крутиться!

І НАН України теж має вижити, хочеться мені сказати. Будьте здорові і на все добре. ■

З повагою,

Тамара Гундорова, доктор філол. наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Київ, 23 травня 2020 р.